

2. Cohen Alvin, "In Memoriam: Wolfram Eberhard, 1909-1989", Asian Folklore Studies, Vol. 49, 1990: s. 125-133.
3. Eberhard Wolfram, *Uzak Dogu Tarihi (History of the Far East)* Türk Tarih Kurumu publ., series 20, vol. 20 (World History). Ankara. 374 p.
4. Eberhard Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu, Birinci Baskı, Ankara 1942, ss. 67-70.

УДК: 94: 2: 398 (575.2) (04)

Кайрат Белек

Кыргыз-Түрк "Манас" университети
Доцент (PhD)

"ЫДЫРЫС ПАЙГАМБАР" ЖАЗМА ЭСТЕЛИГИНИН ЧЕЧМЕЛЕНИШИ

Кайрат Белек

Кыргызско-Турецкий университет "Манас"
Доцент (PhD)

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПИСЬМЕННОГО ПАМЯТНИКА «ЫДЫРЫС ПАЙГАМБАР»

Kairat Belek

Kyrgyz-Turkish University "Manas"
Associate Professor (PhD)

INTERPRETATION OF THE WRITTEN MONUMENT OF "YDYRYS PAYGAMBAR"

Аннотация. Бул макалада Караханиддер дооруна таандык "Ыдырыс пайгамбар" күмбөзүндөгү жазма эстеликтин чечмелениши каралды. Ыдырыс пайгамбар эстелигиндеги текст ошол мезгилдеги тил, маданият жана саясий түшүнүктөрдү тереңирээк түшүнүүгө жардам берет. Текстти жана анын контекстин кылдат изилдөө аркылуу бул макала Караханиддер доорунун жазма эстеликтеринин табиятын колго алат. Макалада Ыдырыс пайгамбар күмбөзүндөгү жазма эстелик Караханиддер доорундагы маданий, саясий жана тилдик ар түрдүүлүктүн күбөсү катары кызмат кылат жана Борбордук Азиядагы ошол мезгилдин мурасын түшүнүү үчүн маанилүү булак болуп саналат деген тыянак чыгарылат.

Негизги сөздөр: Караханиддер доору, Ыдырыс пайгамбар күмбөзү, жазма эстелик, Борбордук Азия, хажиб, Махмуд Кашгари.

Аннотация. В статье рассматривается интерпретация надписи из мавзолея "Ыдырыс Пайгамбар", относящейся к эпохе Караханидов. Текст на надгробном памятнике "Ыдырыс Пайгамбар" помогает глубже понять язык, культуру и политические концепции караханидского периода. На основе тщательного изучения текста и его контекста в статье будет рассмотрена природа письменных памятников караханидского периода. В статье делается вывод о том, что надпись на мавзолее "Ыдырыс Пайгамбар" свидетельствует о культурном, политическом и языковом разнообразии эпохи Караханидов и является важным источником для понимания наследия этого периода в Центральной Азии.

Ключевые слова: Эпоха Караханидов, мавзолей «Ыдырыс Пайгамбар», письменный памятник, Средняя Азия, хаджиб, Махмуд Кашгари.

Abstract. The spread of Islam in modern Kyrgyzstan and neighboring regions of Central Asia is associated with the era of the *Qarakhanid* state (from the middle of the 9th Century to the middle of

the 12th Century), while a new ethnic community, a new socio-economic structure and a new type of spiritual culture were being formed there. Rather than the ineffective use of force applied by armies, missionaries played a greater role in converting the nomadic Turkic tribes to Islam.

The article examines the process of Islamization in the Fergana region in the 9th-12th centuries on the basis of comparative analysis of materials from epigraphic gravestones with data from written sources. A special attention is paid on the texts of newly discovered epitaphs in the Jalal-Abad Valley during archaeological and archaeographic expeditions of a group of researchers. It has been verified that the gravestones are mainly devoted to Sufi sheikhs, who were devotees of Islam in the Jalal-Abad region during the period of study. It should be noted that although some monuments were written in Arabic script, the content of the texts traces the cultural continuity between the ancient Turkic traditions and Islam.

This paper provides an interpretation of the written monument in “Ydyrys Paygambar”, which is characterized by the *Qarakhanid* era. The monument in “Ydyrys Paygambar” provides a glimpse into the language, culture and politics of the people of this period. Through a close examination of the text and its context, this paper explores the political, linguistic and cultural characteristics of the *Qarakhanid* era, and provides insights into the nature of the written monument in “Ydyrys Paygambar”. The paper concludes that the written monument in “Ydyrys Paygambar” serves as a testament to the cultural, cultural, political and linguistic diversity of the *Qarakhanid* era, and is an important resource for understanding the legacy of this period in Central Asia.

Keywords: Qarakhanid era, mausoleum of “Ydyrys Paygambar”, written monument, Central Asia, hacib, Mahmud Kashgari.

Киришүү

Кыргызстандын аймагында араб графикасы менен жазылган жазуу эстеликтер көп кездешет. Бирок алардын арасынан эрте мезгилдерге тиешелүү жазуулар сейрек жана аларды дыкат изилдөө талап кылынат. Мындай жазуу эстеликтердин бири Чаткал районуна караштуу Жаңы-Базар айылынын чет-жакасындагы “Ыдырыс пайгамбар” күмбөзүндө коюлган мүрзө таш болуп саналат. Аты аталган ташта маркумдун аты-жөнү, теги менен бирге, бул маркумдун өз убагында мамлекет тарабынан берилген чини дагы жазылган.

Коомчулукка аты аталган таш жөнүндөгү алгачкы маалыматтар 1903-жылы Чаткал районунун Жаңы-Базар айылында «Ыдырыс пайгамбар» деп аталган күмбөздүн жанынан табылган кайрак таш туурасында *Туркестанские ведомости* журналына: «түшүнүксүз жазуулары бар таш» – деген маалыматтар менен жарыяланган [2, с. 64]. Ошондуктан төмөндө изилдөөгө алынуучу эпитафия «Туркестанские ведомости» журналына жарыяланган кайрак таш экендиги белгисиз. Ал эми төмөндө жаңы табылган эпитафия жөнүндө маалымат берилет (Сүрөт 1-2).

Транскрипциясы:

Хаза рахиле

Би и 'Али бин Наср

ал-Хажиб ат-Түрк

ас-Сбижаби

невера'ллаху кабрыху

гафер-Аллаху леху ве-ли-велидейхи

ве-л-жам'и ал-муслимин-ве-л-муслиман

Тексттин окулушу:

هنا راحله

بی علی بن ناصر

الحاجب الترك

السبجابی

نور الله قبره

غفر الله له ولو الدية

والجمع المسلمين و المسلمين

Тексттин котормосу: «Бул маркум Би 'Али бин ан-Наср ал-Хажиб ат-Түрк ас-Сбижаби. Кудай кабын нурландырсын. Алла аны жана ата-энесин жана бардык эки тараптуу (аял, эркек) мусулмандарды кечирсин».

Сүрөт 1-2: «Ыдырыс пайгамбар» жазма эстелигинин графикалык жана оригинал көрүнүшү

Түшүндүрмөлөр:

Рахиле راحله Аты аталган эпитафиянын биринчи сабындагы *هنا* «бул» дегенден кийинки *راحله* *рахиле* аталышынын биринчи мааниси «маркум, өлгөн, көчүп кеткен», экинчи мааниси болсо «буура, жүк ташыган төө» деп которулушу кызыгууну жаратат. Бирок биздин оюбузча, биринчи маанисиндеги «маркум, өлгөн, көчүп кеткен» дегени туура болушу мүмкүн. Анткени орто кылымга тиешелүү бардык эпитафияларда *هنا* «бул» деген сөздөн кийин: *قبر* «кабр» же *روضة* «рузат» (бакча) же болбосо тексттин башы өз алдынча эле *توفي* *туфийи* (маркум, өлгөн) деп башталат (Горячева жана Настич, 1983; Джумагулов 1982).

Бирок мунун башка аймактардагы карахандарга тиешелүү кайрак таш жазма эстеликтерден өзгөчө айырмаланганы *هنا* *хаза* *рахиле* деп башталуусу кызыгууну жаратат. Ошондуктан, бул калып сөздүн туура чечмеленишинде кандайдыр негизде түкшүмөөл жаратат. Анткени карахандарга тиешелүү табылган эпитафиялардын эч бири мындай кириш сөз менен башталбайт. Андыктан аталган эпитафиянын жаңы фото көчүрмөсү толугу менен изилденсе, балким анын хронологиялык мезгили башка доорго таандык болуп калышы ажеп эмес. Мындагы тексттин мазмуну жана андагы киши ысымдары, топономиялык аталыш, титулдар карахандардын дооруна мүнөздүү экендиги шексиз.

Би *Али* *علي* *би* *Али* ысмынын башындагы сөз диакритивдүү белгилери болбогондугу үчүн, сөздүн чечмелениши эки түрдүү мааниде: *بن* (бин) же болбосо *ا* «алиф» арибисиз «Абу; Аби» деген түшүнүктү билдирген *بي* (бии) болуп окулат. Чынында XI-XII кылымдардагы мусулман ономастикасындагы ысымдардын алдында (анын ичинде эпитафияларда) *بي* (бии) эпитетинин уланышы мыйзам ченемдүү көрүнүш (Настич, 1983, с. 224-234). Мисалы, Өзгөн Кайрак 4 жазма эстелигиндеги төртүнчү сабында *بي* *Й'ала* аттуу киши ысмы жазылган (Горячева жана Настич, 1983, с. 152).

Наср Хажиб Түрк Сбижабии ناصر الحاجب الترك السبجایی Аты аталган эпитеттеги жер аталышына байланышкан «Сбижаби» сөзүндөгү «алиф» арибинен кийинки ل «лам» ариби ашыкча коюлган же болбосо «ас-Сбижаби» деп жазыш үчүн الاسبجایی деп жазыш керек эле. Бирок карахандарга тиешелүү айрым нумизматикалык маалыматтарда «сбиджаб» деп жазылгандыгын баамдоого болот (Кошевар, 2010, с. 123-124). Ошондуктан орто кылымдагы кайрак таш жазма эстеликтерде жергиликтүү тилдик таасир байкалат.

Наср Хажиб Түрк Сбижабии, анын «хажиб» наамында аталганына караганда «хан сарайдагы» жогорку кызматтын өкүлү экендиги ачык көрүнүп турат. Анткени карахандардын «хан сарайларында» кагандардын эң жакын кеңешчилери «хажиб» макамында жогорку кызматты ээлешкен (Genç, 1981, s. 198-199). «Хажиб» кызматы жана макамы туурасында *Хасс Хажиб Жусуп Баласагундун* «Кутадгу Билиг» эмгегинде жакшы чагылдырылган. Ал эми *Махмуд Кашгаринин* «Диван Лугат ат-Түрк» эмгегинде карахандардын мамлекетинде «карапайым эл менен хандын» байланыштарын камсыздаган تيانكو «тайаңу» деген кызматкер болгондугун жана анын «таянуу» сөзүнөн келгендигин, ошондой эле кийин бул наамдын ордун арабтардан кирген «хажиб» термини алмаштырганын белгилейт (ДЛТ, 2005, с. 1024-1025). Мындан улам, карахандарда «хажиблик» макамы жана кызматы байыртадан эле калыптанган мамлекеттик-административдик система болгондугун баамдайбыз.

Тексттеги «түрк» эпитети анын тегин аныктаса, «сбижабии» маркумдун атасынын кайсы аймактан келгендигин билдирген нисбасы болуп саналат. Орто кылымдагы *Сбижаб* шаары жана аймагы, азыркы Сайрам, Чимкенд аймагы болуп саналат.

Жыйынтыктап айтканда, аты аталган эстеликтеги маркум өз убагында таасирдүү, мартабалуу болуп, мамлекеттин жогорку катчылык кызматын аркалаганын баамдайбыз. Муну менен катар Чаткалдагы монументалдык-архитектуралык жана эпитафиялык жазма эстелик, кол жазма тарыхый булактарга жана аты аталган чөлкөмдүн коомдук катмарынын маданий-идеологиялык турмушун билүүдө «кошумча булак» болуп да саналат. Ошондой эле аты аталган чөлкөмдөгү эпиграфикалык материалдар өз кезинде жергиликтүү элдин тилдик жана экономикалык абалынын өсүшүн талдоодо актуалдуу боюнча кала берет.

Kaynaklar

Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilâtı (XI. Yüzyıl) (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*. İstanbul.

Goryačeva, V. D., Nastič, V. N. (1983). Epigrafičeskie pamyatniki Uzgena XII-XIV vv. *Kirgiziya pri Karahanidah*. Frunze.

Djumagulov, Ç. (1982). *Epigrafika Kirgizii. Vp. 2*. Frunze: «İlim».

DLT. (2005). *Divan Lugat at-Turk. Perevod, predislovie i kommentarii Z.-A. M. Auezovoi. Indeksı sostavlenı R. Ermersom*. Almaty: Daik-Press, 1288 s. +2 s. vkl.

Koşevār, V. G. (2010). Novıye numizmatičeskie materialı – istočnik dlya utočneniya istorii Karahanidskogo kaganata. *Etnosotsial'niye i etnokul'turniye protsessı v Tsentral'noy Azii: istoriya i sovremennost'*. – B.: İlim.

Nastič, V. N. (1983). Arabskiye i persidskiye nadpisi na kayrakah s gorodişça Burana. *Kirgiziya pri Karahanidah*. -Frunze.

Extended Abstract

The spread of Islam in modern Kyrgyzstan and neighboring regions of Central Asia is associated with the era of the *Qarakhanid* state (from the middle of the 9th Century to the middle of the 12th Century), while a new ethnic community, a new socio-economic structure and a new type of spiritual culture were being formed there. Rather than the ineffective use of force applied by armies, missionaries played a greater role in converting the nomadic Turkic tribes to Islam.

The article examines the process of Islamization in the Fergana region in the 9th-12th centuries on the basis of comparative analysis of materials from epigraphic gravestones with data from written sources. A special attention is paid on the texts of newly discovered epitaphs in the Jalal-Abad Valley during archaeological and archaeographic expeditions of a group of researchers. It has been verified that the gravestones are mainly devoted to Sufi sheikhs, who were devotees of Islam in the Jalal-Abad region during the period of study. It should be noted that although some monuments were written in Arabic script, the content of the texts traces the cultural continuity between the ancient Turkic traditions and Islam.

This paper provides an interpretation of the written monument in “Ydyrys Paygambar”, which is characterized by the *Qarakhanid* era. The monument in “Ydyrys Paygambar” provides a glimpse into the language, culture and politics of the people of this period. Through a close examination of the text and its context, this paper explores the political, linguistic and cultural characteristics of the *Qarakhanid* era, and provides insights into the nature of the written monument in “Ydyrys Paygambar”. The paper concludes that the written monument in “Ydyrys Paygambar” serves as a testament to the cultural, cultural, political and linguistic diversity of the *Qarakhanid* era, and is an important resource for understanding the legacy of this period in Central Asia.

УДК 94

Нурунбетов Балтагул Аттокурович

тарых илимдеринин доктору, профессор,, Ош мамлекеттик педагогикалык университети

БАБАЛАР БАСКАН ТАТААЛ ЖОЛ

Нурунбетов Балтагул Аттокурович

доктор исторических наук, профессор,
Ошский государственный педагогический
университет

СЛОЖНЫЙ ПУТЬ, ПО КОТОРОМУ ШЛИ ПРЕДКИ

Nurunbetov Baltagul Attokurovich

Doctor of Historical Sciences, Professor

THE DIFFICULT PATH THAT THE ANCESTORS FOLLOWED

Аннотация. Кыргыздар, анын чыгаан айдыңдары эчендеген кылымдар эркиндик, көз карансыздык үчүн күрөштө бир канча жолу өз мамлекетин түзгөндүгүн тарых далилдеп келет. Б.з.ч. гундардын курамында, биздин замандын башындагы Энесай кыргыз кагандыгы, Улуу Кыргыз Дөөлөтү, орто кылымдагы бабаларыбыздын көз карансыздык үчүн аракети, ошондой эле Совет мезгилиндеги мамлекеттүүлүктүн калыптанышы бабаларыбыздын мамлекет-